

"ELS MOLINS PROTOMEDIEVALS DEL COMTAT DE BESALÚ I DE LES SEVES RODALIES"

Jordi Bolòs i Masclans

Si hom vol saber com era un edifici -un molí, per exemple- o alguna altra construcció o estructura agrària, durant l'alta edat mitjana, pot consultar dues fonts històriques. Pot agafar els documents que es conserven de l'època i de la zona que li interessa i treuren les dades que desitja. Pot també, però, recórrer el país, resseguint restes d'interès arqueològic i intentar de trobar alguna cosa que l'apropi a l'època que pretén d'estudiar.⁽¹⁾ El més bo és, tanmateix, aplicar successivament els dos mètodes de treball. Ací, intentarem de fer una aportació al coneixement dels molins d'una zona determinada -l'antic comtat de Besalú i les seves rodalies-, durant l'alta edat mitjana, a través del que en diu la documentació.

A) Elements del molí medieval

En primer lloc cal dir que, al llarg de l'edat mitjana, gairebé és segur que es degué produir una forta evolució de les característiques de la major part dels molins. Es degué passar d'unes estructures molt senzilles a unes estructures molt més complicades i molt semblants a les que s'han conservat fins al dia d'avui. Intentem doncs d'analitzar, breument i d'una forma provisional, cada un dels elements que solien formar un molí.

a) La resclosa (*resclusa*).⁽²⁾ Segurament, tot al llarg de l'edat mitjana, fou gairebé arreu de fusta: una renglera de posts clavats a la roca aguantaven unes bigues o uns taulons transversals.⁽³⁾ la gleva -fang i rels d'herbes- servia per a tapar els possibles forats. A vegades uns encaixos fets a la roca, a banda i banda d'un petit curs d'aigua, eren la base de l'estructura de fusta.⁽⁴⁾ En alguns casos però, segurament, quan era més senzill de fer-ho així, també es podia utilitzar com a resclosa una renglera de pedres sense treballar i gleva. I, encara cal tenir present que, alguns cops, en les zones de la plana més romanitzada, pot ésser que s'aprofitessin construccions d'època pre-carolíngia. I, fins i tot, és possible que no sempre fos indispensable la resclosa: en algunes zones s'aprofita directament l'aigua d'una font. No cal tampoc oblidar que alguns cops es podia utilitzar el corrent d'aigua directament, situant el molí ran de l'aigua -amb una petita canalització del riu- o qui sap si, fins i tot, damunt del mateix curs d'una riera o riu. Tanmateix, en els rius poc cabalosos, amb un flux reduït i irregular, com els nostres, això tenia l'inconvenient, d'una banda de la limitació de la potència i, de l'altra, del perill que representava una possible riuada. En alguns llocs, doncs, en una segona fase, es va tendir a allunyar la seu del molí del curs de l'aigua, per evitar aquest perill i ensems per tal de poder augmentar el desnivell -el salt de l'aigua- i així la potència de les moles. Això es féu a base de cavar recs que, com diu el nom, al mateix temps podien servir per a regar les hortes i els camps propers.

b) "Cap-rec" (*caput aquis, caput rego*). Hem de suposar, tot i que sigui insegur, que a l'extrem del rec, a la zona de contacte amb la resclosa, hi devia haver algun tipus de comporta, de sobreeixidor i una xarxa destinada a barrar el pas a les brutícies que podien embrutar el rec i la bassa.

c) Els recs (*regos, aquaducta*). Els recs devien ésser cavats a terra o bé a la roca o bé, no es pot pas descartar, en algun cas, fets a base de fustes⁽⁵⁾.

d) La bassa. A conseqüència de les característiques del volum de l'aigua utilitzable - irregular i no pas gaire important- la bassa va tenir un paper fonamental. Cal tenir present, com ja hem dit, que, alguns cops, un petit molí, es proveïa només de l'aigua d'una font o d'una deu de muntanya. Segurament, però, no es començà a utilitzar fins a la baixa Edat Mitjana, en els grans molins senyorials.

e) El pou o cup. La bassa feia de magatzem. Tanmateix, quan, més endavant, es va voler que el salt de l'aigua fos més gran -i per tant més forta la potència del molí i més gros el diàmetre del rodet i de les moles- es va construir un pou o cup, més o menys independent de la bassa, entre aquesta i el cacau. Sembla que aquest cup, fou també una innovació dels molins de la baixa Edat Mitjana.

f) Les moles (*ipsas molas, molindinarii(?)*). Eren l'element fonamental. Cal pensar que de bell antuvi, i quan ja s'utilitzava la força hidràulica, devien ésser molt més petites que no pas les actuals. Una mola conservada a Sant Aniol d'Aguja té un diàmetre de només 69 cm. El desgast constant de les moles i de llurs estries feia que aquestes s'haguessin de refer per un seguit i que aquelles calgués renovar-les de tant en tant.

g) El cacau (*ipso cacao*). L'existència del cacau (ja documentada el segle X^e) demostra que almenys alguns dels primers molins, malgrat llur possible simplicitat, ja eren uns molins fonamentalment com els actuals. El cacau solia ésser cavat, almenys parcialment, a la roca. En el cacau hi havia el rodet, segurament, en bona part de fusta. L'aigua entra amb força en el cacau a través d'un forat fet al fons de la bassa - o del pou- o bé, qui sap si per unes conduccions de fusta, com en alguns llocs del Pallars, on una canal inclinada (40%) hi aboca l'aigua.⁽⁶⁾ No sabem pas si tots els rodets eren horitzontals, com la més gran part dels actuals, o si també n'hi havia de verticals.

h) La ferramenta. (*ipsa ferramenta*). L'esment que es fa en alguns documents, a l'hora de dir les pertinences d'un molí, de la seva ferramenta és molt curiosa, encara més si tenim present que actualment el ferro no és pas un element fonamental en els molins i sols s'utilitza en unes argolles per a collar els rodets, les moles i, sobretot, per a fer l'eix. Cal tenir present, a més a més, que aquest metall, en aquell temps, era molt voluós i força escadusser.

i) Coberts (*superpositis*). Creiem que els *superpositis* eren els coberts, les teulades o, potser, més aviat, alguna construcció situada damunt de la sala de les moles. Això no vol dir, però, que els altres molins no tinguessin un cobert de pedra o, segurament, de fusta. De cobertes de carreus, amb forma de volta ogival, s'en conserven unes quantes en alguns molins rics, d'època gòtica. Les cobertes dels de l'època romànica o pre-romànica devien ésser molt més senzilles. Segurament aquests molinets només devien tenir un sol pis i el cacau. El moliner devia viure en una petita casa, a part.

j) Rec d'eixida. A través d'aquest rec, més o menys construït, l'aigua tornava al riu. Molts cops, però, especialment en la primera època, a la zona pirinenca, una sèrie de molins petits, situats un a continuació de l'altre, aprofitaven, d'una forma successiva, la mateixa aigua.⁽⁷⁾ Això era així, de tal manera que hom arriba a pensar que durant l'altra edat mitjana, en algun lloc, més que no pas molins isolats el que hi havia era conjunts de molinets, conjunts de moles, cada una de les quals podia tenir el seu propietari.

B) *El molí i el mas, la vil·la i el domini comtal o senyorial*

Quina era la situació dels molins dins la societat i l'economia de l'alta edat mitjana, a Catalunya? Encara no és pas gaire coneguda. Es poden plantejar moltes qüestions i val més no donar encara cap resposta única. Dins quin marc econòmic cal situar el molí protomedieval pirinenc? Pertanyia a un mas, com trobem en diversos documents⁽⁸⁾ o bé depenia d'una vil·la (conjunt de cases agrupades i disperses, amb el seu territori), com trobem en d'altres documents?⁽⁹⁾ Cal pensar que era simplement una propietat i, segurament, no pas fora de l'abast d'un particular. Alguns documents ens diuen que un molí li provenia, al seu propietari, de l'aprisió.⁽¹⁰⁾ Això ens fa pensar que un home es podia fer, gairebé sol, el seu propi molí, el servei del qual després devia poder llogar als pagesos veïns. Resumim: tant pot ésser que depengués d'un sol propietari com que en tingués diversos. Les diferències que hi podia haver en l'estadi de desenvolupament d'un molí o d'un altre va permetre que hi haguessin petits molins d'un posseïdor privat i també molins més grans i complexos, segurament ja més ben instal·lats, de diversos propietaris o d'un magnat.

Els molins no eren pas situats només en terres comtals o monacals o d'altres grans senyors. Tot i que gairebé tota la documentació d'aquella època prové dels arxius monàstics o comtals, podem afirmar fàcilment que molts molins no eren en llur origen comtals o situats dins senyories eclesiàstiques. Això podia ésser així pel fet que hi havia molts petits propietaris lliures i pel fet que, segurament, la més gran part d'aquests primers molins, com ja hem dit, devien tenir una estructura molt poc complicada. I tampoc no es pot descartar -ans més aviat ens hi fa pensar el fet de trobar, en alguns documents, els molins tan a prop els uns dels altres- que es poguessin fer col·lectivament -per diversos pagesos- les estructures més cares (rescloses, recs, etc) i que després cada un d'ells tingués el seu petit molí privat. Amb tot, cal creure que aquests moliners havien de pagar una quantitat al comte, o al senyor immune, per poder utilitzar l'aigua, que era un bé públic.

Del segle IX n'ha restat ben poca documentació. Tanmateix, alguns cops ja ens surten esmentats molins. L'any 833, en el document de consagració de Santa Maria de Lillet es parla d'un *molinareum anticum*, que no sabem pas si devia ésser o no un molí hidràulic. A prop de Sant Jaume de Llierca ja, el segle X^e, s'esmenta un *Molino Vetere* (actualment ha quedat fossilitzat en el topònim Molivedre), etc. El mateix segle IXe s'esmenten també, en uns preceptes carolingis relacionats amb el monestir de Santa Maria d'Arles, uns *farinariis*. Aquesta forma, que hom pot trobar sovint en documents francesos, devia voler dir un molí d'aigua fariner. El nom *molendinis* ja existia, però, car el trobem, per exemple, el 846, en un document de la Narbonesa⁽¹¹⁾ o el 853 en un document del mateix Rosselló.⁽¹²⁾

Algun cop s'esmenten també les peixeres (*piscatoriis*), que creiem que eren, com ja hem dit a la nota 2, rescloses. El segle X^e hom ja pot trobar molins a tota la Catalunya Vella. En trobem, fins i tot, a les zones més extremes: l'any 904 a prop de Cervelló, a l'altra banda del Llobregat, s'esmenten *molendinis*, *molendinariis*, *cum suis caput aquis et suos glevares et suos regos et suis structuris*⁽¹³⁾; el 932 se'ns descriu un molí també molt complet, al comtat de Manresa, al terme del castell de Rodors: *mulino cum suo caput aquis et suo rego et suas molas et suo cakauo et suo superposito et omnia tota sua ossuvilia*.⁽¹⁴⁾ De l'any 942 tenim l'esment d'un molí a la vall de Lillet, al costat del Llobregat: *mulino com suo caput aquis et cum suo rego et cum sua ferramenta et cum sua terra*. Aquest molí, amb les seves pertinences, va valer deu sous.

Després d'aquesta primera part introductòria, en la segona part intentarem d'aplegar totes les citacions que s'hagin conservat als documents, que facin referència als molins, de l'alta edat mitjana, del comtat de Besalú i de les seves rodalies. En relació amb cada esment documental de molí o de conjunt de molins, donarem la data en què fou fet, on es pot trobar el document, el lloc on eren els molins i també la forma com són citats en el text i, així mateix, la font utilitzada. Amb això intentem de fer una primera aportació a un treball sistemàtic d'inventariar els antics molins catalans esmentats en els documents. Aquest treball permetria d'aclarir alguns problemes cronològics i podria ajudar a localitzar restes de molins de cara a llur estudi amb mètodes arqueològics.

-Aportació a una classificació dels molins del comtat de Besalú, del Ripollès i de llurs rodalies, del segle X^e i primera meitat de l'XIe, segons la documentació

L'esment d'un molí en un document pot ésser fet fonamentalment de dues formes: a) menció que en una propietat hi havia, entre les diverses pertinences, uns molins, citant o no llurs moles, recs, etc., i b) esment d'un molí, localitzat entre quatre afrontacions. Aquest darrer cas, més rar, només se sol produir quan hi ha la venda o la donació del molí afectat.

A continuació ordenarem cronològicament totes les cites de molins del comtat de Besalú, del sector nord del comtat d'Osona (Ripollès) i de llurs rodalies més immediates, que hem trobat en les obres consultades.

Al comtat de Besalú

- 1.893. *In appenditio de Villa Baschara* (Bàschara). -...*linares, mumlinares et ipso mulino*... -...*mulinares, linares et ipso mulino quod ego ibidem tenio, qui est in flumine Fluviano* (Fluvià). -Restitució de béns a la seu de Girona (*Mon XI, 44*).
- 2.894. *In valle que dicunt Basso* (Bas) *in locum ubi dicitur Sancti Stephani* (Sant Esteve d'En Bas) *vel villare que vocant Terrucio* (Terruç). -...*aquis, molinares*... -afrontació W: *in flumen Fluviano*. -Document de venda entre particulars (*Pasqual IV, pàg. 97*).
- 3.908. *Ecclesie sancti Stephani super flumen Fluviano* (Sant Esteve de Canelles), *cum terminis et adiacentiis suis*. -...*et molinis earum*. -Privilegi reial de Santa Maria de la Grassa (*Mon XI, 56*).

- 4.913. Dins els termes de l'*ecclesiam sancti Stephani* (...) de villare que vocant Cannelles (Canelles). -afrontació: *usque ad Pera Molera*. -Privilegi reial de Santa Maria de la Grassa (*Mon IV*, pàg.44)
- 5.936. *In villa Monte Acuto* (Montagut de Fluvià), *in locum que dicitur Morran-gano* (Morrenyà). -afrontació d'un camp: *in ipso aquaducto*. -La comtessa Ava de Cerdanya-Besalú compra vuit camps (ACA, *Monacals, Camprodon*, perg.1) ⁽¹⁵⁾.
- 6.936. *Villam que dicunt Riodazari* (Ridaura). -... *molendinis, aquis et aquarum*... -Donació comtal a Santa Maria de la Grassa (*Mon IV*, 2).
- 7.940. *In terminio de Monte Acuto* (Montagut de Fluvià). -*in villa que nominant Molino Vetere* (Molivedre). -*in molinis vel in molinaris*. - Compra de la comtessa Ava a uns particulars (ACA, *Monacals de Girona*, caixa 129; *Mon XI*, 83).
- 8.941. *In termino de domum sancti Petri de Campo Rotundo* (Sant Pere de Camprodon), *in rio qui dicitur Rio Torto* (Ritort). - *afrontat ipsi mulino cum illorum decurso et suorum capud aquis et suorum exio et regressio*
E: in terra de te hemtrice
S: in Rio Torto
W: in ipso wado
N: in Campo Rotundo
-vindimus vobios ipsos mulinos cum illorum decurso et suorum capud aquis et suorum strumenta et suorum ferramenta et suorum superposito et suorum exio et regressio et ipsas arbores qui ibidem sunt, ab omni integritate, in precium solidos X. - Emma, abadessa del monestir de Sant Joan (de les Abadesses) compra dos molins a uns particulars (ACA, *Monacals, Camprodon*, perg.22)
- 9.951. *In valle Landarense* (vall de Llanars) *et in (...) in locum valle Abriga* (Vallabriga)-*et de suo molino qui illa (Eldregodo) abebat (...) cum omni usivilia sua, quod ab molendinis apertinet.* - Un marmessor ven per 70 sous un alou (ACA, *Monacals de Girona*, caixa 130)
- 10.951. *Infra fines vel terminos de Machanedo* (Maçanet de Cabrenys) *in locum quem vocant Oliveda* (Oliveda) *et Perdudos*. - aquest alou afrontava, entre altres llocs, a l'E: *in arenarie de Rio Malo*; al S: *in Rio Malo*, i al N: *sicut discurrit alveus Arnaria* (Arnera). - *aquis aquarum, molinariis cum illorum capud aquis et illorum superpositos*. - Donació del comte Guifre de Besalú al monestir de Camprodon (ACA, *Monacals d'Hisenda*, volum 860, 114 v i 115; *Mon XI*, 102).
- 11.952. *In villa que dicitur Crescenturi* (Creixenturri). -... *molendinis*... Precepte reial de Sant Pere de Camprodon (*Cat. Car.*, II, pàg.78; *Mon II*, 4)
- 12.954. *Alodes...vocabulary villa Riodezari* (Ridaura). -... *molendinis, molendinariis*... Donació comtal a Santa Maria de la Grassa (*Mon IV*, 5).
- 13.956. *In villa que dicitur Oliveta* (Oliveda). - ... *aquis aquarum, molinariis*... - Donació d'un levita al monestir de Camprodon (ACA, *Monacals d'Hisenda*, volum 860, 113).

- 14.957. *Alodes...in termino de Monte Acuto (Montagut de Fluvià), in loco que dicunt Angulos (Sangles).- ...molendinis...-Donació d'un matrimoni al monestir de Camprodon (ACA, Monacals d'Hisenda, volum 860, 49 v i 50; Mon IX, 112).*
- 15.957. *In villa que dicunt Pugna Franchorum (Pujafrancor) et in eius terminos et in et in Gaudiolanos et in Valle Asperi...-...molinis et molinariis... -Donació i venda d'uns alous, per un particular, al monestir de Camprodon (ACA, Monacals, Camprodon, perg.3).*
- 16.957. *Alaude...in valle Basso (vall de Bas), id est: villa Presas (les Preses)...et ipso Puiolo et ipsa Avellaneda et ipsos villares quem vocant Corbos (el Corb) et ipso Villare Novo, cum fines vel terminos eorum...-...molinares... -afrontació N: in molino quem nuncupant Riqueria (o Riquiza); afrontació W: in ipso rego de Fonte Bullidura vel in flumine Fluviano (Fluvià) usque in medio alveo.- Donació d'un particular al monestir de Sant Benet de Bages (Mon XI, 114; Pasqual III, pàg.195).*
- 17.958. *In locum que nuncupant valle Biana (vall de Biana), iusta flumen Fluviano...ecclesias in onore sancti Stephani martir et sancti Mikaelis arcangelis et sancti Iohannis baptista (sant Esteve de Begudà).- kampum I in ipsa Molaria (la Molera).- campo I in locum quae vokant Moleira (la Molera).- terra solidatas (?) V in ipsa Moleira.- Acta de consagració de sant Esteve de Begudà (Mon IV, 9).*
- 18.964. *In locum valle Landarense (vall de Llanars) vel in locum que vocant Campo Rotunto sive in locum que dicunt Frexenedo (Freixenet).- Les afrontaciones són àmplies. Al S afrontava:...in flumen Teizer...-...aquis, molendinis et molendinaris, cum eorum caput aquis vel decursibus.- Bescanvi entre el monestir de Sant Joan i els comtes de Besalú. Donació de l'abadessa (ACA, Monacals, Camprodon, perg.5 (i també perg.6); Mon XI, 127).*
- 19.964. *In locum que dicunt Arca (Salarça).- ...aquis, molendinis et molendinaribus cum eorum caput aquis vel decursibus...-Dins l'alou hi havia mansibus VII, que l'abadessa es va reservar. Un dels masos era cum suo molendino.- Bescanvi entre el monestir de Sant Joan i els comtes de Besalú. Donació de l'abadessa (Udina, 163).*
- 20.965. *In parrochia sancti Petri de Monte Acuto (Montagut de Fluvià), in loco qui dicitur Palacio (Palau), Molino Vetere (Molivedre), Morrenano (Morrenyà), Goloso ("Golors"), Valle Maiore (Vallmajor), Puligerio (Poliger) et Riparia de Fluviano (la ribera del Fluvià), qui inde discurrit.-cum suis molinariis et illorum capitibus aquarum, aquis et pischatoriis (especialment a la ribera del Fluvià).- ...aquis aquarum, molinariis, cum illorum aquarum capitibus et illorum superpositis... -Donació del comte Sunifred de Besalú-Cerdanya al monestir de Camprodon (ACA, Monacals, Camprodon, perg.7; Mon, XI, 142).*
- 21.966. *Infra termines de valle Landarensis (vall de Llanars), ad ipsa isola que dicunt Scamposa.-vindimus vobis in ipso molino ipsas nostras porciones, id est: tres partes cum ipsos caput aquis et cum ipsa casa et orto, cum ipsos*

- pomiferos, et cum ipso superposito, qui nobis advenit per excomparacione.* - Afrontacions: E: *in ipso laco*, S: *in flumen Tezeri (Ter)* W: *in rio Landarensis* (Riberal de Faitús), N: *in ipsa strada*. -preu: *solidos IIII^{or}*. -Venda entre particulars (ACA, Monacals, Camprodon, perg.8).
- 22.968. *In villa quae dicitur Parietes (Parets) vel in eius terminos.* -l'afrontació N: *in flumine Fluviano (Fluvià)*. -*in aquis, in molendinis, in molendinaribus, aquarum...*(en Marca 106 nòmés: *in aquis, in molendinis, aquarum*)-Donació del comte-bisbe Mir a la seu de Girona (Marca 107 i Mon I, 4; Marca 106).
- 23.974. El monestir de Sant Pere de Rodes tenia propietats *in Molendinos* (Molins, Pont de Molins). -Butlla de Benet VI al monestir de Rodes (Marca 117; Mon XI, 184).
- 24.977. *In Basso (Bas), in locum qui dicitur Balbs (Balbs).* -...*molinis, molinaris...* -Donació del comte-bisbe Mir a l'església de sant Vicenç de Besalú i al seu altar de sant Rafael (Marca 121; Mon II, 13).
- 25.977. *Alou in Medianos (Meians).* -afrontació N:...*in Monars (Monars).* -Idem.
- 26.977. *Villulam (...) nomine Adario (el Vilar?) et in villa Scalís (Escala) vel in eorum terminis.* -...*molendinos vel molinarios cum caput aquis...* -Idem.
- 27.977. *Alode...in locum quem vocant Cerciculo et in alio nomine Marialdo* (municipi de Lledó d'Empordà). -Afrontacions: S: *in rivo Manibulo (Manol)*; W: *in ipso rivulo quem dicunt Vallegelano (Vilargilà)*. -...*molendinos vel molinarios, cum caput aquis, cum suis diversis (decursis?) et resclosis et glevariis...* -Idem...
- 28.977. *Villa Bisuldunensi (Besalú).* -Afrontació: *in flumine Fluviani.* -...*cum omnibus molendinis ac molendinariis ex utraque parte...* -Acta de fundació del monestir de Sant Pere de Besalú. Donacions del comte-bisbe Mir (Marca 124; Mon II, 5).
- 29.978. *In locum que dicunt Porrarias (Porreres).* -Afrontació S: *in rivulo Lizerca (Llirca o Ribera de la Vall del Bac).* -...*molendinis et molendinaribus...* -Donació del comte-bisbe Mir a Sant Pere de Besalú (Mon II, 6).
- 30.978. *In iacentias de Miliaras (Mieres), in locum que vocant villare Briulfo (Brió) et in locum que dicunt Turno (el Torn) et in loco que nominant Villare Novo et in locum que nuncupant Ventaliolo (Ventajol).* -afrontació S:...*ipso mulnello...* (el Monell). -...*aquis, molendinis et molendinaribus...* -Idem.
- 31.978. *Alodem meum que dicunt Taras (Faras, Fares) et ipsum quem abeo in Roseto (Roset) vel in Villa Mala et in Palatiolo et in Marifonte.* -...*aquis, molendinis, molendinaribus, cum eorum decursibus...* -Idem.
- 32.978. *Alodem...in valle Manivulo (Manol)...similiter in Cistella (Cistella) et in eius termines vel in Palazo et in eius termines vel in villa Bodelego et in eius termines. Exceptus ipso puio que vocant Bodelego (...) et ipsos molendinos qui iuxta ipso puio sunt.* -Idem (fragment molt semblant en Mon I, 6 any 979).
- 33.979. *In Agilare (el Guilar) vel in suos terminos, et in Ornazonas vel in suos terminos, et in Planedes (Planeses?) vel in suos terminos.* -...*molendinis et*

- molendinares...* -Testament del comte-bisbe Mir. Donació a Sant Pere de Besalú (*Mon I*, 6).
- 34.979. *Alodem (...) in valle Manibulo (Manol) et in Cestelles (Cistella) vel in aia-centias de Palado et in villare Bozalego, exceptus ipso puio que vocant Bodalego (...) et ipsos molinos qui iusta ipso puio sunt...* -Idem. Vegeu número 32. Aquest fragment és repetit al final del document.
- 35.979. *Aludem (...) in villa quam dicunt Siriniano (Serinyà) vel Taziniano vel in eorum termines.* -Afontació S: *...in rio quem dicunt Meridante* (riera de Merlant); afrontació W: *in torrente quem dicunt Meridante et pergit usque in flumem Tezer* (el riu Ser); afrontació N: *ultra flumen supranominatum usque in alveo quem nuncupant Fluviano* (Fluvià). -...*in aquis, in molendinis, in molendinaribus, aquis aquarumve ...* -Donació del comte-bisbe Mir, aplicació del seu testament (*Marca 126; Mon I*, 1).
- 36.982. *In villa Molinos.* -Precepte de Lotari a Sant Pere de Rodes (*Marca 130; Cat. Car. II*, pàg. 243)
- 37.983. *In loco que dicunt Montdix* (a l'alta Garrotxa?). -...*molinare.* -Acta de consagració de Sant Llorenç prop Bagà (*AMont, Sant Benet de Bages*, perg. 1110; *Baraut* 39).
- 38.999. *Alodem quem nuncupant Caselles* (Casellas). -...*molendina...* -Donació del comte Bernat de Besalú a Sant Genís i Sant Miquel de Besalú (*Marca 148; Mon II*, 15).
- 39.999. *In Guadello* (al Fluvià?). -...*molendina cum illorum caput aquis vel dever-su...* -Idem.
- 40.999. *Alodem...in villa Mariallo* (prop d'Esponellà?). -...*molendina cum eorum tignis et caput aquis...* -Idem.
- 41.999. *Alode qui est in Adano* (el Vilar?). -...*molendino.* Idem.
- 42.1000. Donació d'un gran alou situat al voltant de la vila de Besalú (de Beuda al Borró i a Mor). -*exceptus ipsos molendinos qui sunt super ipsa exita de Bisulduno* (Besalú) *et exceptus ipso molendino qui est in ipsa Buada...* -Bescanvi entre el comte Bernat de Besalú i Sant Genís de Besalú. L'alou retorna al comte (*Mon XI*, 211).
- 43.1016. Mas situat a la parròquia de santa Maria de Segaró, amb la seva casa, molí, aigües aqüeductes i terres. -Donació del comte Bernat de Besalú a Santa Maria de Besalú (*resum a Mon XI*, 248).
- 44.1017. *De Ermetanos et de Argelaga* (a l'est de Banyoles, vers Puigpalter). -...*molendinis qui in ipsa parrochia sunt...* -Butlla del monestir de Sant Esteve de Banyoles. Entre les pertinences generals del monestir ... *molendinis cum suis caput aquis et suis piscatoriis...* (*Marca 174; Mon XI*, 249).
- 45.1017. *Villam Leonen* (Mas Lió, prop de Banyoles). -...*cum ipso stagno et cum ipsa fonte et cum ipsas piscatorias.* Idem.
- 46.1017. *In villa quae dicunt Adiliano et Siriniano* (Serinyà) *et Albuciano* (Arborçar?). -...*molinis.* -Idem.
- 47.1017. *In valle Sanctae Pacae* (vall de Santa Pau), *in locum quem dicunt sancti Vicentii de Sallente* (el Sallent) *vel in loco quem dicunt Corbos* (Corbs).

- ...molendinis...-Idem.
- 48.1017. *In Camedello (Canadell?). -...molenariis.-Idem.*
- 49.1017. *In Cisteriano que dicunt Villa Vert (Vilert). -...ipsis molinis...*
- 50.1017. *In Orfanos (Orfes). -molinis et molinariis, cum caput aquis...-et ipso alode cum ipsos molinos et cum ipsos caput aquis...-Idem*
- 51.1017. *Et in Capriol (Cabirol) et in Mauro (Mor) et in Palatio (Palau de Llierca) ipsos molinos, et in Molino Vetere (Molivedre) et in Wuado Malo, cum suo caput aquis et suo decurso et suos superpositos. -Butlla del monestir de Camprodon (Marca 175).*
- 52.1021. *Infra terminos de villa vocitata Pontonnos (Pontós). -Afrontació S: in flumen Fluviano; afrontació N: in rivo Algama.-...aquis et molinaris... -El comte ven unes terres provinents dels seus pares a un matrimoni (Mon XV,2175).*
- 53.1027. *Alodus (...) infra fines vel termines de Casales vel de Feuano (Feu?) vel de Gixano vel in ipsa Gardia et in ipsas Terrades (Terrades) vel infra terminos de Logurciano (Lligordà) vel in Fedils. -l'afrontació S: in medio flumine Fluviano-...aquis aquarum, molendinariis et molinis, cum caput aquis et cum illorum cursu et decursu...-et ipso molino quod Mirone Altemir tenet et ipsos hortos de Capellata (Capellada) cum ipso stagno... -Donació del comte Guillem de Besalú a l'església de Sant Genís de Besalú (Marca 200; Mon II, 17).*
- 54.1030. *In parrochia sancti Christofori (de Beget) in valle Albedo vel in Boloso (Bolòs) vel in Fornells.-...molinis vel molinariis... -Donació testamentària d'un levita al monestir de Camprodon (ACA, Monacals, Camprodon, perg. 13).*
- 55.1031. *In termino Letonense (Lledó) vel in sancti Martini que dicunt ad ipsa Serra (Sant Martí Sesserres). -Afrontació E: in rio valle Aglane (riera de Vilar-gilà); afrontació W: rio qui dicunt Lavanera. -...in molinis, in molinares... -Venda del comte de Besalú (Mon XV, 2181).*
- 56.1032. *In parrochia sancti Martine de Cullule Sicco (Cap-sec) et in villa que dicunt Mediano.-...in predicta villa Mediano ipso manso cum ipsa salleda et cum ipsum molendinum qui ibidem est, cum suo mulnare et cum suo caput aquis et cum suo glebare et cum sua usabilia que ad molendino pertinet... -Afrontació W: torrente que vocant Rescusanno.-Una monja deixa béns, per marmessors, al monestir de Sant Joan de les Abadesses (Mon XV, 2184).*
- Comtat d'Osona
- 1.913. *Villares...in valle Riopollense (vall de Ripoll), in aiacencia de iam dicto monasterio (Sant Joan de les Abadesses). -nos (els que hi viuen) vel alios parentes nostros ad abitandum et edificavimus ibidem (...) molendinis... -Judici (Udina 38).*

- 2.917. *In valle Riopollense* (vall de Ripoll), *in locum Valle Fecunda* (Vallfogona de Ripollès), *ad ipsa Vinea* (prop de la Tolosa). -*terra ad ipso Molino*. Afronta: *in rivo* (riera de Vallfogona) i *in torrente*. -Donació d'un matrimoni al monestir de Sant Joan de les Abadesses (Udina 52).
- 3.918. *In valle Riopollense, in Valle Fecunda*. -...*et molino cum superposito et cum suo caput aquis*... -Donació d'uns particulars de tot l'alou de Vallfogona al monestir de Sant Joan (Udina 57).
- 4.927. Comtat d'Osona? "*In termino de Seguries (Seguries)*" -"*unum molendinum...et medietatem alterius molendini*". -L'abadessa de Sant Joan compra uns molins i una terra (Canalars 155).
- 5.931. *In Valle Fecunda*. -...*molinis, molinaris*... -Uns particulars venen tot l'alou de Vallfogona al comte Sunyer per cent sous (Udina 99).
- 6.937. *In valle Riopollense, in Valle Fecunda, in ipso villare que nominant Arigo* (prop del poble de Vallfogona). -una peça de terra afronta: *in strada que vadit ad ipsos molinos*. -L'abadessa Emma compra unes terres a una dona (Udina 109).
- 7.938. Afrontacions de l'alou del monestir de Ripoll -*per aqueductum qui discurrit per villam Molas et infundit (l'afrontació?) in Tezer* (el Ter). -*aqueducto* (rec o, més aviat, riera?) *qui descendit usque silva Ordina* (Ordina) *et infundit in Freber* (el Freser). -*aqueductum de Corrale usque in serra Balbos* (Balbs) -dret de pesca al Freser: *de molendinis Geminella usque in Tezer*. -Diploma carolingi del monestir de Ripoll (Cat. Car. II, pàg. 163).
- 8.955. *In locum que vocant Valle Fecunda, villa qui dicunt Tolosa* (la Tolosa) *et in alio loco ad ipso collo de Cannas* (coll de Canes). -...*aquis aquarum, molinaribus* (blanc)... -Donació del comte Borell II al levita Mir (Udina 131).
- 9.955. *In locum qui dicunt castrum Lacesse* (Llaés). -...*molendinis, aquis aquarum*... -Donació comtal a Sant Joan de les Abadesses (Udina 132).
- 10.964. *Alodus Vitranus* (Vidrà). -...*molendinis et molendinaribus cum eorum caput aquis vel decursibus*... -Bescanvi entre els comtes de Cerdanya-Besalú i l'abadessa de Sant Joan. Els comtes lliuren l'alou de Vidrà (Mon XV, 2148; Udina 162).
- 11.965. *In valle Rivipullo, in Valle Fecunda, ad ipsa Vinea*. -*terra cum ipso molino (...)* *et ipso rego et ipso caput aquis*. -aquesta terra afrontava a l'aqua Valle Fecunda i a ipso torrente *qui discurrit per ipsa Olla*. -preu de la part venuda: *dineratas VIII in rem valentem*. -El prevere Mir compra una quarta part d'un molí i altres béns a un matrimoni (Udina 164).
- 12.969. *In terminio Castro Fabricas* (Sant Joan de Fàbregues), *in paroechia sancti Iohannis, in locis, id est: in valle Auriola sive in Fexas et in ipsos beneficias, vel in terminio de Soscheda* (Susqueda), *vel av ipso ponte vel ipsos Tinosos, vel in Campo Rubio, et in loco quem vocant Olocoso et in aliis locis*. -Afronta al S: *in flumine Tezere*. -Joan i Quimberga donen una propietat, provinent dels pares al monestir de Santa Maria d'Amer (ACA, Monacals, Amer, perg. 3).
- 13.982. Afrontacions de l'alou del monestir de Ripoll. -*per aquaeductum qui disc-*

rrit ultra villa Molas et infundit in Tezer (Ter). -Privilegi reial del monestir de Ripoll (Cat. Car. II, pàg. 171).

14.984. *In valle Riupullo del in Valle Fecunda, in locum qui dicunt Francuna Iaga (prop del poble de Vallfogona). -...molinos... -Donació d'un particular de l'alou de Vallfogona al monestir de Sant Joan (Udina 197).*

15.997. *In terminio de Riopullo vel in villa de Aquaca (Ogassa) vel in eius termines, vel in Fonte Pededaria (font Pedrera) vel in eius termines, vel in Condamina vel in eius termines. -...aquis aquarum, molinis et molendinariis... -Donació al monestir de Sant Joan (Gros 4).*

16. segle X?. *"In Vallefecunda". -venda d'un molí (Canalars 289).*

Comtat de Cerdanya.

1.960. *In valle Riopullense, in villa que vocant Gesse (al sud d'Ogassa?). -Afronta a l'E: in ribulo Malatoscha (Malatosca); a l'W: in Torrente Malo (Ribamala); al S: in flumen Tezere (el Ter). -...molinaris, aquis aquarum... -Bescanvi entre el comte Sunifred de Cerdanya-Besalú i l'abadessa de Sant Joan. El comte lliura la propietat de "Ges", formada per sis masos (Udina 150).*

2.1035, *In valle Petraria, in villa quae nuncupant Pardinas (Pardines), in locum quem dicunt Cucuciago. Mansum quem Suniarius tenet. -...molinis, molendinariis, cum suorum caput aquis... -Donació del comte Guifre de Cerdanya d'un mas al monestir de Sant Martí del Canigó (Marca 214; Mon IX, 9).*

Vallespir

1.987. *In villa que dicunt Miralles (al sud de Prats de Molló). -...aquis aquarum, molinis vel molinariis... -Donació del comte d'un alou a Sant Pere de Camprodon (Mon XI, 191).*

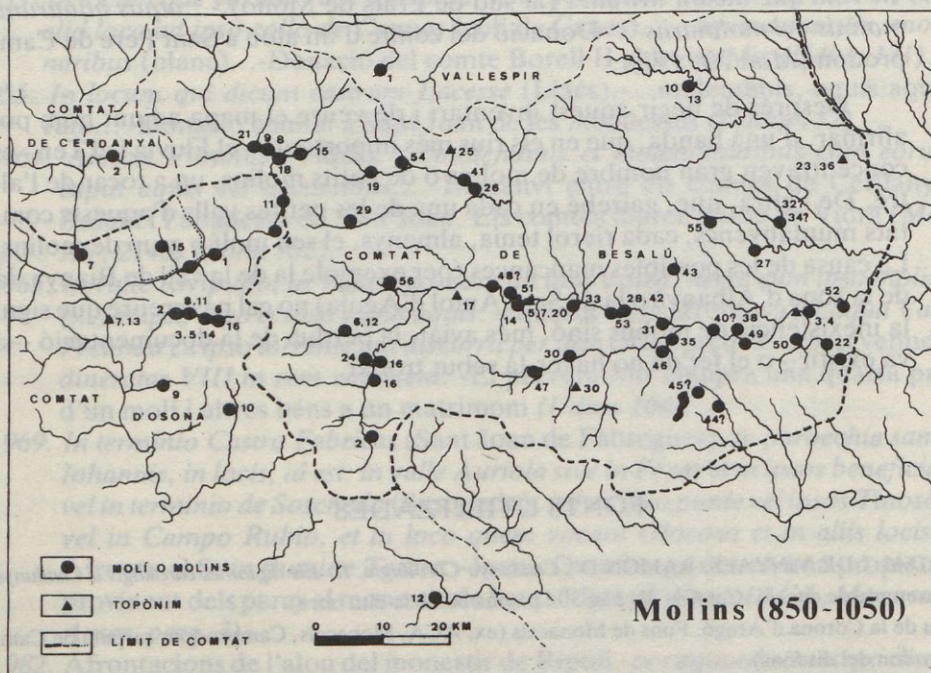
Després de llegir aquest inventari i de veure el mapa adjunt hom pot afirmar, d'una banda, que en els rius més importants --el Fluvià i el Ter-- es concentraven gran nombre de molins o de petits molins, un a tocar de l'altre. De l'altra, que, gairebé en cada una de les petites valls d'aquests comtats muntanyencs, cada rierol tenia, almenys, el seu molí o grup de molins. La causa de les possibles mancances (per exemple la de la vall de Bianya, la de la zona d'Albanya o la de Sant Aniol d'Aguja) no cal pas creure que sigui la inexistència de molins sinó, més aviat, la pèrdua de la documentació --si va existir-- o el fet de no haver-la sabut trobar.

FONTS UTILITZADES

-ABADAL I DE VINYALS, RAMON D', *Catalunya Carolíngia, II: Els diplomes carolíngis a Catalunya* (exemple de citació: Cat. Car. II, pàg. 30 : pàgina 30 de la dita obra).

-Arxiu de la Corona d'Aragó. Fons de Monacals (ex: ACA, Monacals, Camprodon: carpeta de Camprodon del dit fons).

- BARAUT, CEBRIÀ, *Les actes de consagracions d'esglésies del bisbat d'Urgell (segles IX-XII)*, "Urgellia" I (1978) (Baraut 39: document 39 de l'apèndix documental de l'esmentada obra).
- GROS I PUJOL, MIQUEL S., *L'arxiu del monestir de Sant Joan de les Abadesses. Notícies històriques i regesta dels documents dels anys 995-1115*. "II Col·loqui d'Història del Monaquisme Català" II (Abadia de Poblet 1974), 87-128 (Gros 4: document 4 de l'apèndix documental).
- ISALGUER, *Libres de Canalars*. Obra parcialment publicada per Udina, pàgs. 448-499 (Canalars 155: regest 155, segons aquest darrer autor).
- MARCA, PETRUS DE, *Marca Hispanica sive limes Hispanicus...* (París 1688) (Marca 107: document 107 de l'apèndix de l'obra esmentada).
- MONSALVATJE I FOSSAS, F., *Noticias históricas* (Olot 1899-1919) (Mon XI, 44: document 44 de l'apèndix documental del volum onzè d'aquesta obra).
- PASQUAL I COROMINES, JAUME, *Sacra Cathaloniae antiquitatis monumenta* (manuscrit conservat a la Biblioteca de Catalunya) (Pasqual IV, pàg. 97: volum IV de l'obra manuscrita, pàgina indicada).
- PRUENCA, E, *El dominio territorial del monasterio de Santa María de Amer (IX-XIV)*. Tesi de doctorat inèdita, defensada l'any 1966.
- ROVIRA I SOLÀ, MANUEL, *El monestir de Sant Pere de Comprodon (segles X-XII)*. Tesi de llicenciatura inèdita.
- UDINA I MARTORELL, F., *El Archivo condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos* (Barcelona 1951) (Udina 163: document 163 de l'obra esmentada).

NOTES

- (1).- Fruit, bàsicament, d'un treball de camp ha estat, per exemple, l'article d'Iñaki Padilla i de l'autor d'aquestes línies *Un molí d'origen medieval: el Molinet de Navel* (Quaderns d'estudis medievals, 1 (Barcelona 1980)) i, també, l'estudi, encara inèdit, d'I. Padilla sobre una resclosa i un camí enlairat, situats a sant Pere de Grau d'Escales.
- (2).- Alguns cops anomenada també peixera, en relació amb una de les funcions que devia tenir. Aquest nom, tant el trobem en documents antics -per exemple l'any 966 a Santa-Suanna, al sud de Cardona, s'esmenta una *pexera* (document 25 de l'estudi, encara inèdit, del qui signa aquest article, sobre el monestir de Sant Llorenç prop Bagà)-, com modernament en algunes comarques, per exemple al Pallars (*R. Violant i Simorra: La indústria casolana del pa al Pallars Sobirà. El gra, els molins, els forns, pastar, costums i creences* (Barcelona 1936 i 1979), 25).
- (3).- Una romanalla d'aquesta forma de construir les rescloses és la que encara podem veure en la fotografia de la pàg. 21 de l'obra de Ramon Vinyeta sobre *Sant Jaume de Frontanyà i l'alta vall del riu Merlès*. Actualment, en el llit de llosa de moltes rieres hom hi pot veure rengleres de forats que havien servit, fa més o menys anys, per a suportar rescloses.
- (4).- Així, per exemple a Grau d'Escales (vegeu-ho en l'esmentat article d'I. Padilla, en curs de publicació a les "Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia", del Departament d'Història Medieval de la Universitat de Barcelona).
- (5).- Aquests recs, com diu el nom, servien al mateix temps per a regar. BONNASSIE, PIERRE, *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI), I* (Barcelona 1979), 401-409.
- (6).- Violant i Simorra, *Op. cit.*, 34.
- (7).- Per exemple: a la riera de Navel, el segle X^c, en un document surten esmentats tres molins al llarg d'un reduït tros de riu, l'un a tocar de l'altre. A hores d'ara, és corrent de trobar dos molins en un sol indret.
- (8).- Per exemple: *mansum quem Suniarius tenet, cum omnibus que ad ipsum mansum pertinet, scilicet domos, cortes...molinis et molendinariis, cum suorum caput aquis...* (Mon IX, 9; Marca 214; al nostre inventari: comtat de Cerdanya 2).
- (9).- Exemple: *et villam Coniunctam cum suis molendinis* (Marca 117, any 974).
- (10).- Per exemple, en el document 6 de l'esmentat estudi sobre el monestir de Sant Llorenç prop Bagà, en curs de publicació.
- (11).- Marca 20.
- (12).- Cat. Car. II, pàg. 20.
- (13).- J. RIUS SERRA, *Cartulario de Sant Cugat del Vallès, I* (Barcelona 1946), doc.2.
- (14).- Udina 120.
- (15).- En relació amb els documents del monestir de Camprodon (o més aviat Camp-rodon) he utilitzat la transcripció que Manuel Rovira i Solà féu en la seva tesi de llicenciatura, inèdita, dedicada a l'estudi dels primers segles d'aquest monestir.